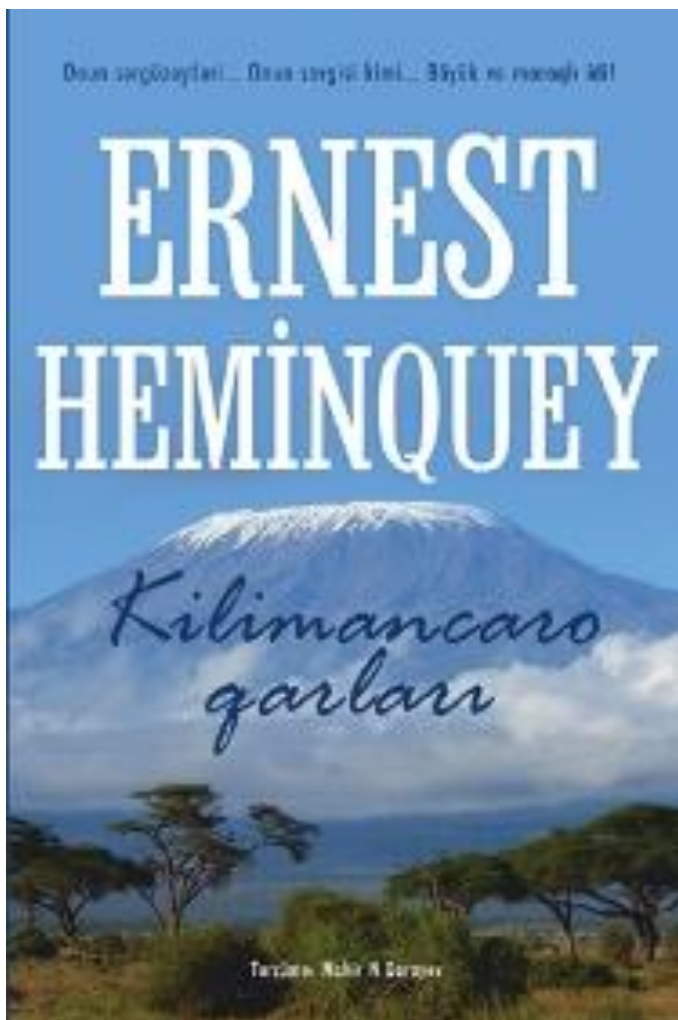

Ernest Hemingway
KİLİMANCARO QARLARI

Kilimancaro – 19 710 fut hündürlükdə yerləşən əbədi qarlarla örtülü uca dağ silsiləsi, Afrikanın ən yüksək nöqtəsidir. Masai qəbiləsinin sakinləri onu “Allahların evi” anlamını verən “Nqaye-Nqaya”nın qərb zirvəsi adlandırırlar. Zirvənin ən yüksək nöqtəsində soyuqdan donub qaxaca dönmüş bəbir cəsədi var. Nə idi bəbiri belə bir yüksəkliyə çəkib gətirən, burada nə lazım olmuşdu ona, – burasını heç kəs izah edə bilmir.

– Ən qəribəsi budur ki, mən bir tikə də ağrı hiss etmirəm, – o dedi. – Bunun başlanmasını elə yalnız bu cür bilirlər.

– Yəni heç ağrıtmır?

– Heç bir damcı da. Amma iy var. Bilirəm ki, xoşagələn şey deyil, gərək bağışlayasan.

– Bəydi. Sən allah bəydi.

– Sən bir onlara bax. Maraqlıdır, görəsən, onları bura dartıb gətirən nədir, hə? Bu həngamə, yoxsa iy?

Onun çarpayısı küsdüm ağaclarının kölgəliyində idi və uzandığı yerdən uzaqlara – gözqamaşdırıcı gün işığının yayıldığı dərəyə baxanda yerdə ayaqlarını gen qoyub oturmuş üç nataraz quş gördü, hələ neçəsi də göydə qanad çala-çala dövrə vururdu və onların iri-iri kölgələri torpağın üstündə sürətlə o tərəf-bu tərəfə qaçırdı.

– Bu quşlar bizim yük maşınımız xarab olan gündən buralarda vurnuxmağa başlayıblar, – o dedi. – Bu gün də ilk dəfədir ki, yerə qonublar. Əvvəl mən onlara diqqətlə göz qoyurdum, fikirləşirdim ki, birdən hansısa hekayəyə dürtəsi olaram. Amma indi, hətta bu barədə düşünməyin özü belə gülməlidir.

– Belə danışma, lazım deyil, – qadın onun sözünü kəsdi.

– Elə-belə deyirəm. Bilirsən, adam danışanda bir az yüngülləşir. Özü də mən heç də sənə qanını qaraltmaq istəmirəm.

– Sən çox yaxşı bilirsən ki, məsələ qətiyyən bunda deyil, – qadın dedi. – Məni əsəbiləşdirən yalnız odur ki, mən öz köməksizliyimi hiss edirəm. Biz özümüzü ələ almalıyıq və təyyarənin gəlməsini gözləməliyik.

– Ya da gəlməməsini.

– Yaxşı, onda de görək mən neyləyim? Yəni doğrudanmı mən heç cürə kömək edə bilmərəm?

– Sən mənim ayağımı kəsə bilərsən, bəlkə onda yuxarı dırmaşmaz. Amma heç inanmıram. Ya da məni güllələyə bilərsən. Axı, sən indi sərrast atıcısan. Sənə atmağı öyrətmişəm, elə deyil?

– Bu cür danışma, lazım deyil. Bəlkə sənə bir şey oxuyum?

– Nə oxuyacaqsan?

– Oxumadıqlarımızdan birini oxuyum, istəyirsən?

– Yox, qulaq asa bilmirəm. Yaxşısı danışmaqdır. Biz didişirik, onda vaxt da tez gedir.

– Mən didişib eləmirəm, səninlə öcəşmək də istəmirəm. Gəl daha öcəşməyək. Lap əsəblərim tarım çəkilsə də. Bəlkə

bu gün dalımızca yük maşını göndərələr. Ola bilsin təyyarə də gəldi.

– Mən yerimdən tərpənmək fikrində deyiləm. Nə mənası var axı? Hə, yalnız sənə görə, sən özünü rahat hiss edəsən deyə.

– Bu, qorxaqlıqdır.

– Niyə qoymursan ki, adam rahat olsun, gərək elə hökmən dava salasan? Bax, indi mənə qorxaq deməyindən nə xeyir var?

– Sən ölməyəcəksən.

– Bəsdə gic-gic danışdın! Mən ölürəm. İnanmırsan, bax, o murdarlardan soruş, – deyə, boynunun pırpız lələkləri arasından başını çıxarıb irəli uzatmış bayaqkı üç heyvərə quşun olduğu yerə baxdı. Dördüncü quş da yerə qondu, caynaqlarını torpağa basa-basa o birilərin yanına tələsdi.

– Onlardan elə hər dayanacaqda doludur, sadəcə adam fikir vermir deyə gözə sataşmırlar. Əgər sən özün təslim olmasan, ölməzsən!

– Bunu harda oxumusan belə? Aman allah, sən nə qədər səfehşənmiş!

– Onda başqası barədə fikirləş.

– Yox bir! – o dedi, – bu məşğuliyyət məni boğaza yığıb.

O, başını balışın üzərində geri atıb bir neçə dəqiqəni kirmişcə uzandı, bürküdən qarsalanmış havaya, aralıda göyərən kolluğun yaşıl uclarına baxdı. Gözlərini zillədiyi sarımtıl fonda ağ yunlu bapbalaca quzular gəzişirdi, bir az uzaqda, yaşıl kolluqların dövrəsində isə ağappaq zebr sürüsü vardı. Dayanacaq üçün yer çox uğurlu seçilmişdi – tərənin ətəyindəki gövdəli ağacların altında yaxşı içməli su, ikicə addımlıqda isə üzərində səhərlər kəkliklərin uçuşduğu suyu qurumuş bulaq vardı.

– İstəyirsən sənə bir şey oxuyum? – çarpayının böyründə, qatlama parusin stulda oturmuş qadın bir də soruşdu. – Görürsən meh də əsməyə başladı.

– Yox, sağ ol.

– Bəlkə tezliklə yük maşını da gəldi.

– Onun gəlib-gəlməməsi məni qətiyyənlə maraqlandırmır.

– Amma məni maraqlandırır.

– Bizdə elə həmişə belə olub: sənə maraqlandıran şey mənə maraqlandırmayıb.

– Yox, Harri, həmişə belə olmayıb.

– İçmək pis olmazdı.

– İçki sənə ziyandır. Blekdə deyilir – içkidən imtina etməli. Sənə içmək olmaz.

– Molo! – o çığırdı.

– Hə, bvana.

– Mənə sodalı viski gətir.

– Hə, bvana.

– Sənə içmək olmaz, – qadın dediyini təkrar elədi. – Sən təslim olursan, bayaq da elə bunu deyirdim. Axı, orda aydınca deyilir ki, içki ziyandır. Mən də bilirəm ki, sənə içki ziyandır.

– Yox, – o dedi, – içkinin mənə xeyri var.

Hə, deməli indi daha heç nə eləyə bilməzsən, o düşündü. Demək indi o daha heç nəyi axıra çatdırmayacaq. Demək bütün bunlar hamısı gör nə ilə sona yetirmiş – viskiyə görə deyişməklə. Sağ ayağında qanqrena başlayan vaxtdan ağrıları səngimişdi, ağrı ilə bərabər qorxu da çəkilib

getmişdi və indi o yalnız nəhayətsiz yorğunluq, bir də sonun belə olacağına görə qərəz duyurdu. Yaxınlaşan şey onda zərrəcə maraq hissi doğurmurdu. Bu, onu uzun illər ərzində izləmişdi, amma indi onun artıq heç bir mənası yox idi. Qəribəsi də odur ki, hər şeyi, hər şeyi məhz yorğunluq bu cür yüngülləşdirir.

İndi o, əvvəllər günü günə satıb vaxtını uzatdığı, necə lazımdısa məhz o cür yazmaqdan ötrü tam öyrəninçəyə qədər həmişə gələcək üçün qoruyub saxladığı həmin şeylər barədə daha heç zaman yazmayacaqdı. Neynək, belədə ən azından məğlubiyyətə uğramaz. Həm də kim bilir, bəlkə lap yazsaydı da heç nə alınmayacaqdı və bəlkə elə bu səbəbdən vaxtı uzadıb yazmağa heç cür girişmir, öz niyyətini sonraya saxlayırdı. İndi əsl həqiqəti bilmək də daha heç zaman mümkün olmayacaqdı.

– Bura gəlmək lazım deyildi, – deyə qadın onun əlindəki stəkana baxıb dodağını dişlədi. – Parisdə belə bir iş sənənin başına ömründə gəlməzdi. Sən həmişə deyirdin ki, Parisi sevirsen. Gərək Parisdə qalaydıq, ya da bir başqa yerə gedəydik. Hara istəsən, gedərdim. Axı, sənə deyirdim,

deyirdim ki, sən hara istəsən, mən də ora getməyə hazırım. Xətrindən ov keçirdisə, biz Macarıstana gedə bilərdik, orda hər şey də qulluğumuzda olardı.

– Bütün günahlar sənın o murdar pullarındadır.

– Haqsız danışırsan, – qadın dedi. – O pullar mənımki olduđu qədər də sənınkıdır. Mən hər şeyı atıb sənın dalınca gedırdım, hara istəyırdınsə gedırdım, nə ürəyındən keçırdısə edırdım. Amma bura gəlmək lazım deyıldı.

– Sən axı, deyırdın ki, buralar xoşuna gəlır.

– Hə, amma bunu sən sađlam olanda deyırdım. İndı isə bura dözülməzdir. Başa düşmürəm ki, sənın ayađın niyə ađrımalıdı. Axı, biz neyləmişık, nə günah işlətmışık?

– Mənım günahım budur ki, qabaqca dizımdəki yaraya yod sürtüb yandıрмаđı yaddan çıxartdıım, sonra ümumiyyətlə bu barədə düşünmədim, o səbəbdən ki, indiyəcən heç bir infeksiya qır-saqqız olub yaxamdan yapışmamışdı. Ayađım zoqquldamađa başlayanda mən yaracıđazı karbol turşusu məhlulu ilə yüngülcə islatdıım, çünki olanımız bu idi, çünki bizim başqa dezinfeksiya vasitəmiz qalmamışdı. Hə, bundan da xırda damarların yolu

tutuldu, qanqrena başladı. – O, qadının üzünə baxdı. – Daha nə qaldı?

– Mən onu demirəm.

– Əgər biz hansısa başdan xarab yerlini yox, özümüzə xalis sürücü tutsaydıq, mühərrikin yağına da baxardı, qədərini də yoxlayardı, maşının podşipnikləri də yanmazdı.

– Mən onu demirəm.

– Əgər sən öz curlarından, bütün o Uestberidəki, Saratogidəki, Palm-Biçdəki yığnaqdan ayrılmasaydın və mənim üstümə qaçmasaydın...

– Bu, insafsızlıqdır. Axı, mən səni sevirdim. Elə indi də sevirəm. Həmişə də sevəcəm. Bəyəm sən məni sevmirsən?

– Yox. Məncə, yox. Deyəsən, mən səni heç vaxt sevməmişəm.

– Harri, sən nə danışırısan, Harri? Sənin ağlın qaçıb.

– Qaçmayıb. Heç istəsəm də qaçmaz.

– İçmə o viskini, – qadın dedi. – Rica edirəm səndən, içmə. Biz gücümüz çatan hər şeyi eləməliyik.

– Sən elə, – o dedi, – mənsə yorulmuşam.

İndi o, gözləri qarşısında canlanan Karaqaç vağzalını görürdü.

Onda, qoşunların geri çəkilməsindən sonra o, əsgər heybəsi də çiyində Frakiyadan gedirdi və eləcə durub Simplon-Oriyent ekspresinin fənərinə, gur işığın zülmət qaranlığı necə yarıb keçməsinə baxırdı. Bax, bunu da, elə səhər yeməyi barədə olanı da, pəncərədən Bolqarıstan dağlarının qarına necə baxmalarını da ehtiyat kimi sonraya saxlamışdı; hələ Nansenov missiyasının katibəsi şefdən onu da soruşmuşdu ki, yəni bu doğrudanmı qardır, qoca da dağlara baxıb demişdi: – Yox, qar deyil bu, hələ tezdir, qar yağan vaxta çox var hələ. Katibə də üzünü o biri qızlara tutub təkrar eləmişdi: – Eşitdiniz? Qar deyil bu. Qızlar da xorla demişdilər: – Qar deyil bu, biz səhv eləmişik. Amma bu, qar idi, özü də lap xalisindən və əhalinin dəyişdirilməsi başlananda şef o dağlara xeyli adam göndərdi, onlar da dərin qar yığınınan keçməyə məruz qaldılar və həmin qış hamısı qırıldı, bircəciyi də salamat çıxmadı.

Həmin il milad bayramında Hauertalda da qar yağırdı. Hə, qar yağırdı və onlar kaşından qayrılma kvadrat sobası

otağın tən yarısını tutan taxta evdə yaşayır, fıstıq yarpaqlarından doldurulma döşəklərdə yatırdılar. Onda, qar üstündə qanlı iz sala-sala evə bir fərari gəlib çıxmışdı, demişdi ki, bəs onu təqib edirlər və onlar da fərariyə yun corab vermişdilər, qar qanlı ləpirlərin üstünü örtənəcən jandarmaları söhbətə tutub onların başını qatmışdılar.

Miladın ilk günü Şrunsda qar elə parıldayırdı ki, Wein-stube¹ nin pəncərəsindən yola baxanda, kilsə qulluğundakı işindən çıxıb evlərinə dağılışan camaata tamaşa eləyəndə parıltısı adamın gözlərini qamaşdırıb əməlli-başlı ağrıdırdı. Elə oradaca, Şrunsda onlar ayaq xizəklərini çiyinlərindən asıb çay uzununu, ətəyində şam meşəliyinin ucaldığı dik dağların böyründən adlayıb kirşələrin yaprıxdırdığı yollarla piyada üzüyuxarı qalxardılar; Madlener-Haus üzərindəki buz yola çatanda xizəkləri ayaqlarına keçirib olmazın ləzzətlə üzüaşağı sürüşərdilər; qar şəkər şirəsi kimi hamar, ovuntu kimi yüngül olurdu və o, eynən quş kimi, sürətlə

¹Kicik yeməxana(almanca)

*aşağı düşən ağır daş sayağı bu qiyamət uçuşun
yüngüllüyündən doğan səssizliyi xatırlayırdı.*

*Qasırganın şiddətlənməsi ucbatından tam bir həftəni
Madlener-Hausda ilişib qaldılar, tüstülənən fənərin işığında
kart oynadılar, ortaya qoyulan pulun məbləği də herr Lensin
uduzduqlarına mütənasib şəkildə artır, elə hey artırdı.
Axırda o, hər şeyini uduzdu – əvvəl kirşə məktəbinin bir
mövsümlük gəlirini, sonra da özünün bütün ehtiyatını. Onu
lap canlı adam kimi görürdü – budur, sivriburun herr Lens
masa üzərindən kartı götürür və “Sans voir”² gedişi edir.
Hə, onda bütün günü kartla keçirirdilər, oyun bütün sutka
ərzində davam edirdi. Qar yağırdı – oynayırdılar. Çovğun
ara verirdi – oynayırdılar. O, bütün həyatı ərzində karta nə
qədər vaxtının sərf olunması barədə fikirləşdi.*

*Amma nə bu barədə, nə də dərənin o üzündəki dağların
aşkarca görsənməyə başladığı soyuq, aydın milad günü*

²Xala baxmadan edilən gediş (fransızca)

haqda bircə sətir də yazmadı; həmin dərə ki, Barker onun üzərindən cəbhə xəttini uçub keçmişdi, mövqelərini tərk edib evlərinə gedən avstriyalı zabitlərin qatarını bombalamışdı, dərəyə səpələnib hərəsi bir tərəfə üz tutan, hara gəlmiş qaçısan adamları pulemyot atəşinə tutmuşdu. O, Barkerin sonra zabit yeməxanasına nə təhər girdiyini və bu haqda necə danışdığını yadına saldı; xatırladı ki, qəfildən araya sükut çökmüşdü və kimsə demişdi: “Vəhşi, əclaf köpəy(k)oğlu”. Onların o vaxt qırdıqları avstriyalılar eynən sonralar onun xizəklə yol getdiyi adamlardan idi. Yox, eynən o cür deyildilər. Xizəklə yanaşı yeridiyi Hans bütün o ili yeger alayında qulluq eləmişdi və dovşan əvəzinə balaca taxta zavodunu güdərəkən, onlar Pasubio döyüşlərindən, Petrika və Asalon civarındakı həmlələrdən bəs deyincə danışmışdılar. Amma bu barədə bircə sətir də yazmadı. Heç Monte-Kornodan da yazmadı, Syete-Kommunadan da, Arsiyerodan da bir kəlmə yazmadı.

Arlberqdə və Forarlerqdə neçə qış yaşamışdı?! Düz dörd qış və burasını fikirləşəndə o, Bludensə hədiyyə almağa getdikləri vaxt gördüyü tülkü satan kişini, albalı

tumlarının tamını verən qiyamət kirşi, xarlanmış qarın üstünə ovuntu kimi səpilmiş narın qarın küləkdə necə sovrulmasını, sərt enişin önündəki axırncı döngədə “Hey-hey, bizim Rolli” mahnısını çığırıb, sonra da heç yana burulmadan sürətlə birbaşa üzüaşağı şığımalarını, üç dəfə təkən vurmaqla bağın içindən, sonra xəndəyin üstündən, onun ardınca da mehmanxana arxasındakı buz bağlamış yoldan nə təhər ötüb keçdiklərini xatırladı; taxta hasara çatanda sürəti gücləndirməkdən ötrü ayağını kirşədən çıxarıb təkən verirsən, orada, pəncərəsindən işıq süzülən və təzə çaxırın iyi gələn tüstülü otaqdan isə akkordeonun səsi eşidilir.

– Biz Parisdə harda qalmışdıq? – deyə o, burda – Afrikada, onun çarpayısının böyründə, qatlama stulda oturmuş qadından soruşdu.

– “Kriyon” otelində. Özün ki bilirsən.

– Mən bunu niyə bilməliyəm ki?

– Biz elə həmişə orda qalırdıq.

– Yox, həmişə yox.

– Həmişə orda qalırdıq, bir də Sen-Jermenə bitişik “Dördüncü Henrix pavilyonu”nda. Sən deyirdin ki, bu yerləri sevirsən.

– Sevgi peyin topasıdır, – Harri dedi, – mən də onun üstünə dırmaşıb banlayan bir xoruz.

– Əgər sən həqiqətən ölürsənsə, gərək elə hökmən özündən sonra qalan hər şeyin axırına çıxasan? Yəni sən doğrudan hər şeyi özünlə aparmaq istəyirsən? Yəni sən hökmən atını da, arvadını da öldürməlisən, öz yəhərini, öz silahını yandırıb ölməlisən?

– Hə, – o dedi, – mənim silahım sənin o lənətə gəlmiş pulların idi, mən o pulların havasına yəhər üstdə oturmuşdum.

– Bəsd!

– Yaxşı. Bir də demərəm. Mən səni incitmək istəmirəm.

– Çox gec ayılmışan.

– Yaxşı. Onda incidəcəm. Belə şən keçir. Səninlə eləməyi xoşladığım o yeganə işi görmək indi mənimçün əlçatmazdır.

– Yox, düz danışmırsan. Sən başqa çox şeyləri də xoşlayırdın, mən də sənün ürəyindən keçənlərin hamısını eləyirdim.

– Sən allah, yığışdır bu qürrələnməyi.

O, qadına baxdı və gördü ki, ağlayır.

– Qulaq as, – dedi, – sən elə bilirsən bu mənün ürəyimcədir? Heç özüm də baş açmıram ki, niyə belə eləyirəm. Öldürürsən ki, hələ ölmədiyini, yaşadığını hiss edəsən, bu yəqin ki, belədir. Biz söhbətə başlayanda hər şey yaxşı idi. Bilmirdim bunun axırı nəylə qurtaracaq, indi isə ağlım çışıb, başlamışam səni incitməyə. Sən mənə fikir vermə, canım-gözüm, mən səni sevirəm. Özün də bilirsən ki, sevirəm. Heç kəsi səni sevdiyim kimi sevməmişəm.

O, gündəlik ruzisinə çevrilən adətərdə olduğu yalana keçdi.

– Sən necə də yaxşısan!

– Qancıq, – o dedi, – qancığın əlləri səxavətli olur. Bu, poeziyadır. Mən indi büsbütün şəriyyətlə doluyam. Zir-zibillə və şəriyyətlə. Zibil şəriyyətlə.

– Yum ağzını, Harri. Axı, sən niyə cinlənirsən?

– Mən heç nə saxlamayacam, – o dedi, – mən istəmirəm özümdən sonra nəşə qalsın.

Şər qarışanda o da yuxudan ayıldı. Günəş təpələrin arxasına çəkildiyindən bütün dərəyə kölgə çökmüşdü. Balaca quzular indi çadırların lap böyründə otlayırdılar; o, heyvanların getdikcə kolluqdan necə aralandıqlarına, tez-tez ota baş vurub quyuqlarını yelləmələrinə baxırdı. Torpağın üstünə qonan quşlar daha keşik çəkmirdilər, indi onlar ağacın dövrəsinə yığışmışdılar, sayları da xeyli artmışdı.

– Memsəib ova getdi, – çarpayısının böyründə oturmuş gədə dilləndi. – Bvanaya bir şey lazımdır?

– Yox.

Qadın nahar üçün nəşə ovlamağa getmişdi, özü də onun heyvanlara necə həvəslə tamaşa elədiyini bildiyindən gözdən iraq bir yer seçmişdi ki, dərənin çarpayından görükən bucağını səksəndirib mənzərəni pozmasın. Fikirləşdi ki, qadın heç nəyi unutmayıb, bildiyi, oxuduğu, hətta eşitdiyi şeylərin hamısı yadındadır.

Bəyəm bu, qadının günahıydı ki, zavallının yanına o tam tükənmiş vəziyyətdə gəlib çıxmışdı? Qadın haradan biləydi ki, ona deyilən sözlərin arxasında heç nə dayanmır və sən o sözləri elə-belə, öz arxayınçılığın üçün və adətkərdə olduğundan söyləyirsən. Söylədiyi sözlərə hansısa məna verməkdən vaz keçəndə isə qadınlar arasında onun yalanları doğrularından daha yaxşı qarşılanmağa başlamışdı.

Pis olan orası deyildi ki, o, yalan danışdı, yox, pis orasıydı ki, həqiqətin yerində boşluq qalmışdı. O, öz ömrünü sürmüşdü; bu ömür çoxdan başa çatmışdı, o isə hələ də yaşamaqda, amma indi başqa adamlar arasında yaşamaqdaydı. İndi pul da kalandı və o, tanıdığı yerlərin ən yaxşılarını seçirdi, təzə yerlərdə də olurdu.

Əsas o idi ki, düşünməyəsən və belədə işlər daha yaxşı gedirdi. Təbiət sənə sağlam ruh verib, ona görə də sənün üzgünlüyün onların əksəriyyətində olan üzgünlükdən deyildi və sən də özünü aldadırdın ki, guya əvvəllər məşğul olduğun iş heç vecinə də gəlmir, indi artıq çəkmək gücündə olmadığın həmin işə heç tüpürmək də istəmirsən. Özünə isə deyirdin ki, haçansa bu adamlar haqqında yazacaqsan; bu

zəngin insanlardan mütləq yazacaqsan; deyirdin ki, sən onların tayfasından deyilsən – sən bu düşərgədə bir casussan; deyirdin ki, bu düşərgədən çıxacaq və onun barəsində yazacaqsan, özü də bu nə haqda yazdığını bilən bir insan tərəfindən həyatda ilk dəfə yazılmış bir yazı olasıdır. Di gəl ki, həmin işdən yapışmağa özünü heç cür məcbur edə bilmədi, çünki özündən iyirənə-iyirənə yaşadığı, tam rahatlıq və eyş-işrət içində keçirdiyi günlərin hər biri onun yazmaq səriştəsini kütləşdirir, işləmək meylini zəiflədirdi; axırda da yazmağın daşını biryolluq atdı.

Tanışlıq etdiyi, curlaşdığı adamlara onun işləməməsi sərf edirdi. Bir vaxtlar Afrikada o, öz həyatının ən gözəl illərini keçirmişdi və indi təzədən bu yerlərə təşrif gətirmişdi ki, hər şeyi yenidən başlasın. Səyahət zamanı çalışırdılar ki, mümkün qədər az komfortdan istifadə etsinlər; məhrumiyyətə dözmək lazım gəlmirdi, amma tam əmin-amanlıq da yox idi və fikirləşirdi ki, yenidən formaya düşəcək; bədənindəki artıq çəkiddən xilas olmaq üçün dağlara çəkilib gecə-gündüz məşq edən boksçular sayacağı o da bu yolla öz piyini əridə bilər.

Bura qadının ürəyincə idi, belə həyatı sevdiyini deyirdi; təzə adamlarla ünsiyyətə, hər cür əyləncələrə həvəslə can atan bu qadın qəlbi həyəcana gətirən, vaxtaşırı şərait dəyişkənliyinə səbəb olan hər şeydən xoşlanırdı, o da özünə təskinlik verirdi ki, işləmək həvəsi daxilində yenidən güclənəcək. İndi, əgər bu son idisə, – özü isə bunun son olduğunu bilirdi, – onda quyruğu tapdanmış ilan kimi yerində qıvrılmağa, acığından özünü sancmağa dəyərdimi? Bu qadının heç bir şeydə günahı yoxdu. O olmasaydı, yerində bir başqası olacaqdı. Əgər bütün ömür yalan içində keçibsə, elə yalan içində də ölmək lazımdır.

O, tərənin arxasında açılan atəşin səsini eşitdi.

Onun istedadını məhv etmiş bu qadının sərrast atıcılığı vardı – səxavətli əlləri olan bu qayğıkeş qancıq, bu mehriban qəyyum hədəfi düz nişan alırdı. Cəfəngiyat. Öz istedadını o, özü məhv etmişdi, hər şeyi qadının üstünə yıxmaq indi nəyə lazımdı? Qadının günahı yalnız onda idi ki, onun həyatı üçün şərait yaratmışdı. O, öz talantını barışıq üçün heç bir ümid yeri qoymadan və özünə, öz əqidəsinə xəyanət etməklə məhv etmişdi; bütün hissiyyatını korşaldan sərxoşluqla,

tənbəllik və avaralıqla, nazpərvərdəlik və snobizmlə, şöhrətpərəstlik və təkəbbürlə, hər cür həqiqət və hər cür yalanlarla onun axırına çıxmışdı.

Bəs talantı barədə nə demək olardı? Olmağına talantı əlbəttə ki, vardı, bunu danmaq olmaz, intəhası, işlətmək əvəzinə o, həmin istedadla alver etmişdi. Heç vaxt belə olmamışdı: “Bax, mən bunu, bunu və bunu eləmişəm”, – həmişə belə olmuşdu, – “bax, mən bunu, bunu və bunu edə bilərdim”. Və yaşayışçün gərək olan vəsaiti o, yazmaqla yox, başqa üsullarla əldə etməyə üstünlük vermişdi. Axı, bu heç də elə-belə deyildi ki, – düzdürmü? – vurulduğu hər yeni qadın əvvəlkindən varlı çıxırdı. Lakin vurğunluq ötüb keçəndə və o, əvvəlkilərin hamısından daha zəngin çıxmış pulunu balta kəsməyən, haçansa əri də, uşaqları da, ona rast gələncən lap oynaşları da olan, lakin onların heç birində istədiyini tapmayan, onu isə bir yazıçı, bir kişi, bir yoldaş və qiymətli mülkiyyət kimi sevib-əzizləyən bu qadınla olduğu tək yalnız yalana üz tutanda, – burası qəribə deyildimi ki, əsla sevmədən, sevgini yalana dəyişməklə o, pullarının

əvəzində həmin qadına həqiqətən sevdiyi digər qadınlara verdiyindən daha çox şey verə bilirdimi?

Düzdür, biz hamımız öz işlərimiz üçün yaranmışıq, o fikirləşdi. Sənin istedadın gündəlik bir parça çörəyini necə qazanmağında üzə çıxır. O da bu və ya digər şəkildə öz qüvvəsini satmaqla məşğul idi, hissiyyat olmadıqda isə aldığı pulun əvəzində yüksək keyfiyyətli mal verirən. Bu həqiqətə o, qəti əmin olmuşdu, ancaq daha gec idi, indi artıq bu barədə də heç vaxt yazmayacaqdı. Hə, elədir, yazmayacaqdı, amma yazılmasına dəyərdi.

Budur, qadın tərənin arxasından çıxdı, indi də dərədən keçib üzübəri, çadırlara tərəf gəlir. Əynində bridci var, əlində də tüfəng; ardınca dabanbasdı yeriyan gədələr də ağaca taxdıqları quzunu gətirirdilər.

Fikirləşdi ki, qadın hələ cazibədarlığını itirməyib, bədəni də sazdır. Sevgi-nəvaziş sarıdan əsl istedad yiyəsidir, belə istəklərdən yaxşı baş çıxarır; deməzsən ki, gözəllər gözəlidir, amma sifəti əcəb xoşuna gəlirdi, özü də hədsiz dərəcədə çox oxumuşdu; at sürməyin, ov etməyin ölüsüydü və əlbəttə ki, hədsiz çox içirdi. Əri öləndə indikindən qat-qat

cavanıydı, ərini itirəndən sonra özünü büsbütün uşaqlarına, at tövləsinə, kitablara, bir də şəraba həsr etmişdi. Düzdür, bu uzun sürməmişdi, neyçün ki, artıq iriləşmiş uşaqlarına onun qayğısı gərək deyildi, bu qayğı onları yalnız yorurdu. O da axşamlar həvəslə mütaliəyə girişər, sodalı viski də əlindən düşməzdi; naharqabağı oxuya-oxuya o qədər içirdi ki, nahar vaxtı artıq xumarlığı aşkar bilinirdi, masanın altına dığırlatdığı içilmiş bir şüşə şərab isə kifayət idi ki, yuxulasın.

Bütün bunlar qadının oynaslara qədərki həyat tərzi idi; aşnaları peyda olanda, içkini bir qədər azaltdı, çünki indi yuxu şərabsız da gəlirdi. İntəhası, aşnalarla həyatı cansıxıcı keçirdi; o, heç zaman darıxmadığı bir adamla ər-arvad olmuşdu, bunlarla isə darıxırdı.

Oğlu hava qəzasında həlak olandan sonra qadın məşuqlarla əlaqəni biryolluq kəsdi, amma viski ağrını azaltmadığından nəsə başqa bir həyata başlamaq lazım gəlirdi. Öz tənhalığının dəhşətini qadın qəfildən dərk etdi və bundan bərk qorxuya düşdü. Amma ona eləsi lazım idi ki, həmin adama hörmət edə bilsin.

Hər şey çox sadə şəkildə başlandı – qadın onun kitablarını xoşlayır, həyat tərzinə qibtə edirdi. Qadına elə gəlirdi ki, o məhz ürəyinə yatan işi görür, məhz görmək istədiyini işlə məşğuldur. Ona yiyələnmək niyyəti ilə atdığı addımlar axırda qadının ürəkdən vurulmasıyla sonuçlandı, – bütün bunlar qadının öncədən qurmağa hazırlaşdığı həyatın mütənasib şəkildə əks silsiləsi oldu, o isə öz əvvəlki həyatının artıqlarını satırdı.

Hə, satırdı ki, əvəzində təminatlı mövcudluq, əmin-amanlıq əldə etsin, – bunu danmaq olmaz, – bir də nə alsın? Kim bilir? Qadın ona nə desən almağa, hər bir arzusunu yerinə yetirməyə canla-başla hazırdı; buna onun şübhəsi yox idi. Üstəlik, bir qadın kimi də qiyamət şey idi. Yolunu məhz beləsiylə davam etdirməyin əsla əleyhinə deyildi; başqasıyla yox, məhz bu qadınla getməyə o, ikiəlli razıydı, çünki bu qadın daha varlıydı, çünki bu qadın daha canayatan idi, özü də məhəbbət məsələlərindən yaxşı baş çıxarırdı və heç zaman dava-dalaş salıb hoqqa çıxartmırdı. İndi isə qadının yenidən qurduğu həyat sona yetmək üzrə idi, çünki iki həftə öncə o, başlarını dik tutaraq düz qabağa baxan, qulaqlarını

şəkləyib qaçmağa hər an hazır duran, iri burun pərləri havadan iy çəkən və azacıq xışıltıya bəndmiş kimi, dərhal kolluğa təpiləsi antilop sürüsünün şeklini çəkməkdən ötrü cəngəlliyə girdikləri vaxt tikanın cızıb qanatdığı dizinə yod sürtüb yandırmamışdı. Və antilop sürüsü ona fotoaparata düyməsini şıqqıldatmağa imkan vermədən qaçıb dağılışmışdı.

Budur, gəlib yetişdi.

O, balışın üzərində başını qadına tərəf döndərüb:

– Hello! – dedi.

– Mən quzu ovladım, – qadın cavab verdi. – İndi sənə yaxşı bir bulyon hazırlayarıq, tapşıracam ki, süd tozunda kartof püresi də bişirsinlər. Özünü necə hiss edirsən?

– Xeyli yaxşı.

– Bu başqa məsələ! Bilirsən, elə mən də belə fikirləşmişdim, bilirdim ki, yaxşılaşacaqsan. Mən gedəndə sən yatmışdın.

– Yaxşı yatdım. Uzağa getmişdin?

– Yox, dərənin o üzünə keçmişdim. Bilirsən onu nə qəşəng vurdum!

– Hə, sən qiyamət atırsan.

– Ovdan xoşum gəlir. Afrikadan da xoşum gəldi. Düz sözümdür. Əgər sən sağalsan, belə hesab edəcəm ki, bu mənim həyatımdakı səyahətlərdən ən maraqlısı idi. Kaş biləydin ki, səninlə bərabər ov etməyi mən necə xoşlayıram! Afrika mənim xoşuma gəldi.

– Mən də Afrikanı xoşlayıram.

– Kaş biləydin sənin yaxşılaşmağın nə əntiqə oldu. Sənin bu səhərki ovqatda olmağına mən sadəcə dözə bilmirəm. Söz ver ki, bir də mənimlə o tərzdə danışmayacaqsan, yaxşı? Söz verirsən?

– Yaxşı. Eləmərəm, – o dedi, – nə dediyim heç yadımda deyil.

– Niyə məni incidirsən? Lazım deyil. Yaşlı qadınam, səni sevən, sənin bütün istəklərini yerinə yetirən yaşlı bir qadın. Məni onsuz da çox incidiblər. Sən məni incitməyəcəksən, eləmi?

– Mən səni məmnuniyyətlə yataqda incidərdim.

– Bax, bu başqa məsələ. Biz elə bundan ötrü yaranmışıq. Sabah təyyarə gələcək.

– Hardan bilirsən?

– Əminəm ki, gələcək. Mütləq gələcək. Gədələr tüstülü ocaq çatmaqçün çırpı yığıblar, ot-alaf hazırlayıblar. Mən bu gün də gedib ora baxdım. Təyyarənin rahat enməsi üçün orda kefin istəyən qədər yer var, biz hər üzdə bir tonqal yandıracağıq.

– Sən niyə elə fikirləşirsən ki, təyyarə sabah gələcək?

– Gələn vaxtıdır, əminəm ki, gələcək. Hə, şəhərdə sənin ayağını sağaldarlar, onda biz bir-birimizi necə lazımdırsa incidərik. Daha məni bugünkü atmacalarınla incitdiyini kimi yox.

– Bəlkə içək? Gün də batıb.

– Amma sən içməsən yaxşı olar.

– Yox, içəcəm.

– Onda bir yerdə içək. Molo, – qadın çığırdı, – bizə sodalı viski gətir.

– Sən hündürdabanlarını geyin, yoxsa mığmığalar hücum çəkəcək.

– Mən əvvəl yuyunmalıyam...

Qaranlıq çökənə qədər içdilər, hava lap qaranlıqlaşanda, tufəng atmaq artıq mümkün olmayanda dərədən bir goreşən qaçıb təpənin dalında gizləndi.

– Bu murdar hər axşam buralarda sülənir, – o dedi, – iki həftədir dalbadal hər axşam.

– Bu, hər gecə ulayan kaftardır. Qoy ulasın, mənə maneçiliyi yoxdur. Amma yaman zəhlətökəndir.

İndi, qadınla bərabər içərkən və ağır çəkilib gedəndən sonra, – amma eyni vəziyyətdə uzanmaq heç əlverişli deyildi, gədələr də tonqalı qalamışdılar və şöləsi çadırın divarlarında oynayırdı, – o, xoş bir əsarətə çevrilən əvvəlki həyatla bərişığın yenidən qayıtdığını hiss edirdi. Qadın ona qarşı çox şəfqətliydi. O isə sərt idi və bu səhər qadına qarşı əməlli-başlı haqsızlıq etmişdi. Qadın yaxşı qadın idi, qiyamət qadın idi və elə həmin andaca o qəfildən anladı ki, ölür.

Bu, yağışın, yaxud küləyin havası kimi yox, boşluğun içini biqafilə dolduran üfunətin başgicəlləndirici havası tək ildırım sürəti ilə gəldi və ən qəribəsi o idi ki, goreşən bu boşluğun qırağı ilə xəlvəti sivrişib keçdi.

– Sənə noldu, Harri?

– Heç, – o dedi, – sən yerini dəyiş. Elə otur ki, külək sən oturan tərəfdən vursun.

– Molo sənin sargını dəyişib?

– Hə. Mən ora borat turşusundan islatma dərman qoydum.

– Özünü necə hiss edirsən?

– Bir az zəiflik var.

– Mən gedim yuyunum, – qadın dedi. – Çox yubanmaram, bir yerdə şam edərik, sonra da çarpayını içəri apararıq.

“Deməli, – öz-özünə dedi, – mübahisəyə son qoyma qda biz yaxşı iş gördük”.

Bu qadınla heç vaxt məxsusi olaraq öcəşməzdi, sevdiyi o biri qadınlarla isə yaman tez-tez çəkişər, o qədər höcətləşərdi ki, axırda umu-küsünün pası onları bir-birinə bənd edən hər şeyi çürüdüb sıradan çıxarardı. O, hədsiz dərəcədə bərk sevirdi, hədsiz dərəcədə çox şey tələb edirdi və axırda da heç nəsiz qaldı.

O vaxt, səfər öncəsi Parisdəki mübahisədən sonra Konstantinopolda necə tək-tənha olduğunu fikirləşdi. Həmin günlərin hamısını avaraçılığa sərf etmişdi, amma pozğunluqdan başı ayılanda tənhalığı nəinki ötüşdü, əksinə daha da kəskinləşdi, o da oturub onu atmış həmin o birinci qadına məktub yazdı; yazdı ki, bəs bunu... öz içində öldürmək ona müyəssər olmayıb. Yazdı ki, bir dəfə qadının Regençenin böyründən ötüb keçməsi gözlərinə görüküb və bu vaxt az qalıb ürəyi dayana; yazdı ki, onu andıran hansısa qadının arxasınca bulvar uzununu düşüb gedərkən bərk qorxurmuş ki, birdən o olmaz və qadını görərkən duyduğu qəfil hissi itirə bilər. Yazdı ki, yatdığı bütün qadınlar yalnız ona olan yanğısını artırıb və indi, qəti əmin olanda ki, bu sevgi azarından sağalması qeyri-mümkündür, daha qadının nə elədiyinin heç bir əhəmiyyəti qalmır. Bu məktubu o, klubda yazmışdı, tamamilə ayıq başla yazmışdı və yazandan sonra Nyu-Yorka yola salmışdı, qadından da xahiş etmişdi ki, cavabı Parisdəki redaksiyaya göndərsin. Bu, tam təhlükəsiz görünürdü. Və elə həmin axşam qadının həsrətindən qovurula-qovurula daxilindəki boşluğu

doldurmaq xatirinə, Taksim yaxınlığında girinə birinci keçəni bişirib şama dəvət elədi. Sonra rəqs etməyə durdular; gördü qadın çox pis oynayır, o da birtəhər yaxasını onun əlindən qurtarıb bir erməni ləçərinə girişdi; gözəlçə rəqs edə-edə qarnını ona elə sürtüşdürürdü ki, az qala hərarəti qalxırdı. Bu gözəlçəni bir ingilis topçusundan qopartmışdı, topçu da onu küçəyə çağırdı və onlar daş yolda, qaranlıqda tutaşdılar. Qolunu qolazlayıb topçunun orduna dalbadal iki yumruq tutuzdurdu, amma topçu yıxılmayanda anladı ki, döyüş çox ciddi olacaq. Rəqib onu əvvəl sinəsindən, sonra gözüünün altından vurdu, o da sol əlini yenə uzaqdan hərləyib bu dəfə topçunun böyründən ilişdirdi. Onda topçu dartıb onun pencəyinin qolunu qopartdı, o da onun qulağının dibinə ikisini də çəkib, sonra özündən itələyib araladı və bir zərbə də sağdan ilişdirdi. Topçu ləngər vurub yerə sərildi, yıxılanda başı daşa dəydi, o isə tez-tələsik qadını da götürüb aradan çıxdı, çünki hərbi patrulun ora yaxınlaşdığını görmüşdü. Taksi tutub Bosfor boyunca Rumeli-Hasara getdilər, sonra dövrə vurub gecənin təmiz havasında geri qayıtdılar və yatağa uzandılar; qadın elə

paltarda göründüyünün eyni idi – vaxtı ötmüşün birisiydi, amma dərisi qızılgül ləçəyi kimi hamardı; qarnı adama yapışır, döşləri də əcəb iriydi. Harri gedəndə hələ yatmışdı; üzü üzlər görmüş bir ləçər olduğu sübh işığında lap aydın bilinirdi. Oradan çıxıb düz Pera-Palasa gəldi – gözüünün altı qaralmış halda, bir qolu cırılıb çıxmış pencəyi də qolunun üstündə.

Elə həmin axşam Anadoluya getdi, o biri gün isə qatar sonradan tiryək düzəldilən xaşxaş əkilmiş çöllərdən ötüb keçirdi; həmin günün axırında necə qərribə hallar keçirdiyini, cəbhənin düz önündən keçən yolun axırını hissəsi arasındakı məsafənin necə aldadıcı olduğunu o indi çox yaxşı xatırladı; cəbhəyə lap yenicə gəlmiş və xalis qanmaz olan yunan zabitlərinin iştirakı ilə həmin yerdə hücum keçmişdilər – artilleriya özlərininkinə atəş açırdı, ingilis hərbi müşahidəçisi də baxıb uşaq kimi ağlayırdı.

Həmin gün ilk dəfə öldürülmüş əsgərləri gördü, əsgərlərin əynində ağ balet yubkaları, ayaqlarında qotazlı corabları yuxarı qatlanmış ağ ayaqqabılar vardı. Türklər lay divar kimi gəlirdilər və o, yubkalı əsgərlərin necə

qaçdıqlarını görürdü, zabitlər də əvvəl onları atəşə tutub, sonra özləri də dabanlarına tüpürdülər və o da ingilis hərbi müşahidəçisinin dalınca götürüldü, elə bərk qaçdı ki, sinəsi sancmağa başladı, ağzında isə mis tamı vardı və onlar hamısı qaçıb qayanın dalına dürtüldülər, türklər isə elə hey gəlir, gəlirdilər.

Sonradan gözü elə şeylər gördü ki, bunu heç xəyalında belə təsəvvür edə bilməzdi; amma sonra bundan da betərlərini gördü. Ona görə Parisə qayıdanda bütün bunların barəsində o nə danışa, nə də danışılanlara qulaq asa bilirdi. Və Parisdə bir kafenin böyründən ötüb keçərkən həmin o amerikalı şairi masa arxasında oturmuş gördü; qabağında bir topa boşqab vardı, mənasız sifəti də kartof kimi lət idi; şair təkgözlü eynək taxan və həmişə başağrısından şikayətlənən Tristan Tsara adlı hansısa rumınla dadaistlərdən danışdı; sonra o, təzədən sevməyə başladığı arvadı ilə öz mənzilində olmasını xatırladı; aralarında sanki heç yerli-dibli mübahisə olmamışdı, davadalaş olmamışdı, umu-küsü olmamışdı, qayıtdığına görə şad-xürrəm idi; poçtu da redaksiyadan evə göndərirdilər. Və

bir dəfə səhər yeməyi zamanı o vaxt yazdığı məktuba cavab gətirdilər; xətti tanıyanda buz kimi soyudu, tez də onu başqa zərfin içinə soxmaq istədi. Amma arvadı soruşdu ki, “Məktub kimdəndir, əzizim?” – və bununla da aralarında yenidən yaranmağa başlanan münasibətlərə son qoyuldu.

Onların hamısıyla birgə keçirdiyi xoş günləri, həm də arada olan mübahisələri xatırladı. Mübahisə üçün onlar həmişə ən ağıllı, ən ecazkar dəqiqələri seçməyin ustasıydılar. Görəsən, mübahisə etmək onun kefinin niyə məhz ən yaxşı vaxtında lazım gəlirdi? Bu barədə heç nə yazmadı ki, yazmadı, çünki əvvəl heç kimin xətrinə dəymək istəmirdi, sonra isə fikirləşdi ki, yazmağa onsuz da çox şey var. Amma həmişə də fikirləşirdi ki, günlərin bir günü axır ki, bu barədə yazacaq. O qədər işlər olmuşdu, yazılması o qədər şey vardı ki, gəl görəsən. O, dünyanın necə dəyişdiyini müşahidə edirdi; təkcə hadisələri izləmirdi, baxmayaraq ki, kifayət qədər çox hadisənin şahidi olmuşdu – həm hadisələrin, həm də insanların; yox, o daha incə dəyişiklikləri sezirdi və insanların müxtəlif dövrlərdə özlərini necə ayrı cür aparmaları yaxşı yadında idi. Bütün

bunların hamısını o özü yaşamışdı, hamısını öz gözüylə görmüşdü və bu barədə yazmağa borclu idi, amma indi daha yazmayacağı dəqiqdir.

– Özünü necə hiss edirsən?

Qadın artıq yuyunmuşdu və çadırdan bayıra çıxırdı.

– Yaxşı.

– Bəlkə bir şey yeyəsən?

O, qadının arxasında əlində qatlama masa tutmuş Molonu və qab-qacaq gətirən o biri gədəni gördü.

– Mən yazmaq istəyirəm, – o dedi.

– Bir az bulyon iç ki, canın bərkisin.

– Mən bu gün öləcəm. Canımın bərkiməsi mənim nəyimə gərəkdi.

– Harri, faciə düzəltmək lazım deyil, – qadın dedi.

– Sən bəyəm iyilmə qabiliyyətini itirmisən? Ayağım yarıyacan çürüyüb. Bulyonu neynirəm! Molo, mənə sodalı viski gətir.

– Bulyon iç, xahiş edirəm səndən, – qadın nəvazişlə dilləndi.

– Yaxşı.

Bulyon qaynar idi; onu xeyli vaxt fincanın içində soyudub, sonra birməfəsə başına çəkdi, özü də çeçəyib eləmədi.

– Sən qiyamət qadınsan, – dedi, – mənə fikir vermə.

Qadın üzünü ona tərəf çevirdi – bu sifət “Şəhər və villa”nın səhifələrində əks olunmuş tanış və sevimli sifət idi, fərq orasındaydı ki, bir az xumarlıqdan, bir az sevgi əyləncələrindən xarab olub bir balaca korlanmışdı; ancaq “Şəhər və villa” nə bu gözəl döşləri, nə bu möhkəm ombaları, nə bu mehriban əlləri heç vaxt göstərmirdi və qadının bunca tanış, bunca xoş təbəssümünə tamaşa eləyəndə ölümün yaxında olduğunu o, yenidən hiss etdi. Bu dəfə qasırğa yox idi. Xəfif meh vardı, şam işığını gah titrədib əyən, gah da dübbədüz saxlayan xəfif meh.

– Bir azdan tapşırırsan toru gətirsinlər, qoy onu çarpayıdan çəkib ağaca bağlasınlar, tonqalı da qalasınlar. Mən gecəni çadırdə keçirtmək istəmirəm. Əziyyət çəkməyə dəyməz. Aydınlıq gecədir. Yağış yağmayacaq.

Hə, demək belə ölürlərmiş – güclə sezilən pıçıltı içində. Amma neynək, ən azından mübahisələrə nöqtə qoyular. Bunu vəd edə bilər. O, öz üzərində sınaqdan keçirməsi heç vaxt lazım gəlməyən həmin o yeganə şeyi korlayan deyil. Yox, yəqin ki, korlayar. Axı, sən hər şeyi korlayırsan. Amma bəlkə də heç korlamadı.

- Sən stenoqrafik üsulla yazmağı bacarırsan?
- Yox, bacarmıram, – qadın dedi.
- Eybi yox, elə də vacib deyil.

Əlbəttə, vaxt daha kifayət etməzdi, amma bütün bunlar bir-biri ilə elə bitişikdi, o qədər iç-içə idi ki, hamısını bir abzasa sığışdırmaq mümkün kimi görünürdü, təki istək olsun.

Gölün yaxınlığındakı dağın üstündə çatları əhənglə ağardılmış tirdən düzəlmə bir ev vardı. Qapının ağzındakı şüvülün üzərində hamını masa arxasına çağıran çan asılmışdı. Evin arxası tarla idi, tarla qurtaran yerdən isə meşə başlanırdı. Evdən körpüyə qədər uzanıb gedən xiyabanda gümüşü qovaqlar sıralanmışdı, lap uc tərəfdə də

qovaq ağacları ucalırdı. Meşənin kənarı boyunca dağa yol qalxırdı, o da həmin yolun qırağında böyürtkən yığardı. Sonra tirdən düzəlmə ev alışıb-yandı; soba üzərindəki maral ayaqlarından asılmış bütün tüfənglər də, qundaqsız lülələr də, sandıqlı qutular da qurğuşun kimi əriyib sabun tiyanlarının tortasına çıxan kül topasına çevrildi; onda sən babandan soruşdun ki, bu lülələri oynatmaqçün götürmək olarmı və baban da sənə “yox” dedi. Çünki bu tüfənglər hələ də onunku idi və yenilərini heç almadı da; o vaxtdan daha heç ov da eləmədi. Evi elə orada, həmin yerdəcə yenidən tikib ağartdılar, amma bu dəfə onu nazik taxtalardan tikdilər. Xiyabandan baxanda yenə qovaqlar, onların arxasından da göl görsənirdi; amma evdə daha heç vaxt tüfəng olmadı. Bir vaxtlar tirdən düzəlmə evdə maral ayaqlarından asılmış lülələr kül topasının içində qaldı və onlara heç kəs toxunmadı.

Müharibədən sonra biz Şvarsvaldda alabalıq bəslənən çayı icarəyə götürdük. Çaya iki yolla getmək olardı. Birinci yol ağ yolu haşiyələmiş kölgəli ağaclar altındakı dərədən, – eniş Triberqdən başlanırdı, – sonra isə içərisində

şvarsvaldlılara məxsus hündür evlər tikilmiş balaca fermaların böyrü ilə dağa qalxan cığırdan keçirdi və yolun çayla birləşdiyi yerəcən gedib çıxırdı. Biz də elə bu yerdən dayanıb tilovla balıq tuturduq.

İkinci yol birbaşa meşənin kənarına apararı daha dik yol idi, sonra şam meşəliyi ilə dağdan aşib getmək lazım gəlirdi; çəmənliyə çıxırsan və çəmənliklə ta körpüyəcən üzəşəğı gedirsən. Çay boyunca tozağacaları ucalırdı, çay özü isə kiçik, dar, şəffaf idi və çox iti axırdı; körfəz olan yerdə axın tozağacalarının kökünü yuyurdu. Triberqdəki otelin sahibinə uğurlu mövsüm qismət olmuşdu. Orada hər şey yaxşı idi və biz otel sahibi ilə dərhal dil tapıb dostlaşmışdıq. Amma növbəti il inflyasiya başlandı, otel sahibinin bütün ötənlik ehtiyatı, hətta otelin açılışı üçün lazım olan ərzağın alınmasına belə çatmadı və o da özünü asdı.

Bunu stenoqrafik üsulla qələmə almaq mümkündür, amma bəs gülsatanların öz güllərini birbaşa küçədəcə rənglədiyi və boyanın avtobus dayanacağındakı səkiyə töküldüyü Kontraskarp meydanı; çaxır içib üzüm sıxmaqdan

heç vaxt başı açılmayan məst qocalar və qarılar; soyuqdan burunlarının suyu axan uşaqlar; çirkli tərini iyi, dilənçilik, sərxoşluq və o vaxtlar “Bal Musette”nin üstündə yaşayan fahişələr barədə olanları necə diktə edəsən? Hələ öz hücrəsində respublika qvardiyasının əsgərini qəbul edən konserjka, – əsgərin sultanın şəkli həkk edilmiş at yalından olan dəbilqəsi kətilin üstündə düşüb qalmışdı. Hələ əri velosiped yürüşçüsü olan dəhlizin o başındakı kirəçi qadın, onun o səhər süd dükanında “L.Auto”nu açıb ərinin ilk qələbəsi, Paris-Tur yürüşündə üçüncü yeri tutması barədə xəbəri oxuyarkən necə sevinməsi, – qadın pörtmüşdü, qızarmışdı, gülmüşdü, ağlamışdı, sonra da sarı idman qəzetini əlindən yerə qoymadan çaparaq yuxarı, öz otağına qaçmışdı... “Bal Musette”ni saxlayan həmin qadının əri taksi sürücüsü idi və Harriyə sübh tezdən aeroporta getmək lazım olanda, qapını döyüb onu yuxudan oyatmışdı və yola çıxmazdan öncə onlar barın sink piştaxtası arxasında dayanıb adama bir stəkan ağ şərab içmişdilər. Onda o, öz məhəlləsində yaşayan bütün qonşuları tanıyırdı, çünki bu, yoxsulluq idi, səfalət qapını kəsdirmişdi.

Meydanın ətrafında məskunlaşmış camaat iki təbəqəyə ayrılırdı: əyyaşlara və idmançılara. Əyyaşlar öz dilənçiliklərinin ağzını içib keflənməklə yumurdular; idmançılar öz qəlbini təlimlərə açırdılar. Onlar kommunarların nəslindən idilər və siyasət onların qanında-canıdaydı. Kommunadan sonra Versal qoşunları şəhəri zəbt edib hamının dərslərini verərkən onların atalarını, yaxınlarını, dostlarını kimlərin güllələdiyini, kimin əlində qabar olduğunu, kimin kepka qoyduğunu, ya da fəhlənin tanımasını mümkün edən başqa bir fərqli cəhətini bu adamlar dürüst bildirdilər.

Bax, elə bu səfalətin içərisində, elə bu məhəllədəcə – “Bouçherte Chevaline”³yə çəpəki duran çaxır dükənində – o, özünün ilk sətirlərini yazmış, sonradan bütün həyatına bəş edən bir şeyin təməlini qoymuşdu. Parisdə onunçün bundan əziz heç nə yox idi – aşağı qatı qəhvəyi panelli ağ suvaqlı evlər, dairəvi meydandakı avtobusların yaşıl rəngli uzun, nataraz gövdəsi, kağız güllərin bənövşəyi rənginə boyanmış

³At əti ticarəti(fransızca)

səkilər, çay tərəfə, Kardinal Lemuan küçəsinə aparən sərt eniş; əks tərəfdə – darısqal və ensiz Muftar küçəsinin özünəməxsus aləmi. Panteona qalxan küçə və bir də onun velosiped sürdüüyü, şinlərin altında hamarlığını hiss etdiyi başqa bir küçə – Pol Verlenin vəfat etdiyi, dar və hündür evləri, ucuz mehmanxanası olan həmin küçə rayonda yeganə asfaltlanmış küçə idi. Onların qaldığı mənzil ikiotaqlı mənzildi və o, mehmanxananın üst mərtəbəsində ayı altmış franka daha bir otaq kirələmişdi; elə həmin otaqda yazırdı və oradan Parisin bütün damları, bütün boruları, bütün təpələri görsənirdi.

Mənzilin pəncərələrindən kömürçü dükanı apaydın görünürdü. Kömürçü çaxır da satırdı, amma onunku fərli çaxır deyildi. “Boucherie Chevaline”nin giriş qapısının üstündə qızıl suyuna çəkilməmiş at başı, onun qızılı-sarı-qırmızı boyalı açıq vitrini və yaşıl boya ilə rənglənmiş çaxır dükanı; onlar çaxır burdan alardılar, çox yaxşı çaxır idi, qiyməti də ucuz. Sonra qonşuların suvanmış divarları, pəncərələri gəlirdi. Bu həmin qonşular idi ki, axşamlar hansısa əyyaş küçədə yıxılıb qalanda, zarıyanda, ah-uf

edəndə, fransızların dediyi tipik ivresse⁴ vəziyyətinə düşəndə, – baxmayaraq ki, belə şeyin mövcudluğuna heç kəsi inandıra bilməzsən, – pəncərəni açardılar və səsləri qulağını yağır eləyərdi.

– Haradadır bu polis? Lazım olmayanda quyruq kimi yanından əl çəkməzlər. Get gör hansı konserjkanın yatağındadır. Ajanı axtarın.

Nəhayət, kimsə pəncərədən bir vedrə suyu aşağı əndərir və bununla da zarıltı kəsilir.

– Bu nədir? Su. Lap düz elədilər. Bundan yaxşı nə fikirləşmək olar?

Və pəncərə çırpılıb örtülür.

Onun ev qulluqçusu Mari səkkiz saatlıq iş günündən bərk narazıdır:

– Kişi saat altıyacan işləyəndə, evə dönərkən yolüstü içməyə macal tapsa da, az içir, pulu havayı yerə xərcləmir. Yox, əgər işdə saat beşəcən olursa, hə, deməli hər axşam

⁴Keflənmə (fransızca)

lül-atəşdir, pulun da heç sifətini görməzsən. İş gününün qısaltılmasından kim əziyyət çəkir? Biz arvadlar.

– Yenə bulyon istəyirsən? – qadın soruşdu.

– Yox, sağ ol. Qiyamət bulyon idi.

– Bir az da iç.

– Yaxşısı budur, sodalı viski ver.

– İçki sənə ziyandır.

– Hə. İçki mənə ziyandır. Sözləri və musiqisi Koul Porterindir. Haçan ki, sənin üzün ehtirasdan ağarıb.

– Bilirsən ki, içəndə mənim xoşuma gəlirsən.

– Bəs necə?! Amma içki mənə ziyandır.

Fikirləşdi ki, qadın gedəndə, kefi istəyən qədər içər. Kefi istəyən qədər yox, orada nə qədər qalıbsa. Ah, o necə də yorulub. Dəhşət yorulub. Bir az mürgüləmək lazımdır. Yerində sakitcə uzanmışdı və yan-yörədə ölüm yox idi; deyəsən, yönünü başqa küçədən salmışdı. Daş küçədə iki nəfər sürüb gedir velosipedi, sürüb gedir; səs-səmirsiz sürüb gedir...

Hə, Paris barədə o heç zaman yazmadı. Hər halda özünə doğma olan Parisdən heç nə yazmadı. Bəs o birilər necə, yoxsa onlar da yazılmamış qaldı?

Bəs ranço və şalfeyin güümüşi saçları, suvarma kanallarında iti axan şəffaf su və qarayoncanın tünd yaşıl rəngi? Cığırlar dağa qalxırdı, inəklər isə bütün yay uzununu maral kimi ürkək olurdu. Payızda dağdan tövləyə qovarkən onların kövşəyini və tappılısını eşidirsən, ləngərli tərpanən naxırın ayaqları altından toz qalxır. Axşamlar isə dağların arxasından ən uca zirvə apaydın görünür və dərəyə süzülən ay işığında cığırla üzüaşağı gedirsən. İndi onun yadına göz-gözü görməyən qaranlıqda inəyin quyruğundan yapışib, meşə ilə evlərinə necə qayıtması düşdü, o yerlər haqqında yazmağa hazırlaşdığı bütün hekayələrini xatırladı.

Biri elə düdəmə muzdurla yeniyetmə oğlan haqqındakı əhvalat; hə, o vaxt oğlanı rançoda təkbaşına qoyub getmişdilər və bərk-bərk tapşırmışdılar ki, gədə heç kəsə ot-alaf verməsin. Qabaqlar onlarda işləyərkən özünü gicliyə qoymuş Forksdan olan o qoca sarsaq da yem dalınca rançoya gələndə gədə ona heç nə verməmişdi və qoca hədə-

qorxu gəlmişdi ki, bəs onu təzədən əzişdirəcək. Onda gədə matbəxdən tüfəngi götürüb qocanı elə samanlıqdaca güllələmişdi və onlar bir həftədən sonra rançoya qayıdanda qocanın donub qaxaca dönmüş meyiti pəyənin böyründə düşüb qalmışdı, itlər də macal tapıb ora-burasını gəmirmişdilər. Yerdə qalanını isə sən adyala büküb kirşəyə qoydun, gədəni də məcbur etdin ki, sənə kömək eləsin, sonra da ayağınızda xizək, ikilikdə kirşəni sürüyə-sürüyə dartıb apardınız və sən gədəni hökumət orqanlarına təhvil verməkçün şəhərə gəlib çatanacan beləcə altmış mil yol ölçdünüz. Oğlanın heç ağına da gəlməzdi ki, onu həbs edəcəklər; qandığı bu idi ki, öz borcunu yerinə yetirib, sən də onun dostusan və bu hərəkətə görə hələ bəlkə mükafat da alacaq. O, cəsədi aparmağa cani-dildən kömək eləmişdi, – qoy hamı görsün ki, bu qoca muzdur necə pis adamdır və özganin otunu necə çırpışdırmaq istəyirdi. Və şerif qandalı qoluna taxanda yazıq gədə gözlərinə inanmadı. Sonra da ağladı. Bax, bu hekayəni yazmağı da həmişə sonraya saxlamışdı. O yerlər barədə azından iyirmi hekayəlik materialı vardı, di gəl ki, bircəciyini də yazmadı. Niyə axı?

– Get indi niyəsini onlara başa sal, – o dedi.

– Sən hansı “niyədən” danışırısan, canım-gözüm?

– Heç.

Onu əldə etdiyi vaxtdan qadın içkini nisbətən azaltmışdı. Amma əgər ölməyib sağ qalası olsa da, bu qadıncıdan heç vaxt yazmayacaqdı, – burasını indi dəqiq bilirdi. Heç o birilərdən də yazan deyildi. Varlılar – darıxdırıcı məxluqlardı; onlar həddən çox içirlər, yaman çox da nərd oynayırlar. Hamısı da eyni cür darıxdırıcıdır. Skot Fisceraldı xatırladı, o zavallının zənginlərə bəslədiyi heyrətamiz pərəstişi, ehtiramı yadına saldı. Onun hekayələrindən biri belə başlayırdı: “Varlılar bizlərə bənzəmirlər”. Və kimsə Fisceralda deyəndə ki: “Elədir, onların pulu bizimkindən çoxdur”, Fiscerald zarafatı əsirgəməmişdi. O, varlıları sirr dumanına bürünmüş xüsusi irq sayırdı və bunun belə olmadığına əmin olduqda bərk sarsılmışdı; elə sarsılmışdı ki, dünyada başqa heç bir şey onu bu cür sarsıda bilməzdi.

Həyatın zərbələri qarşısında duruş gətirə bilməyib əyilənlərdən onun zəhləsi gedirdi. Özü isə belə şeylərə baş qoşmaya bilərdi, çünki hamısını ovcunun içi kimi görür, beş barmağı kimi tanıyırdı. Fikirləşirdi ki, hər şeyin öhdəsindən gələ bilər, çünki onu heç nə sındıra bilməz; lazımdır ki, heç nəyə xüsusi əhəmiyyət verməyəsən, vəssalam.

Yaxşı. Bax, indi o, ölümə heç bir əhəmiyyət vermir. Onun hər zaman qorxduğu yeganə şey – ağrılar olub. Əlbəttə o, kişidir; əgər ağrı həddindən artıq uzanıb canını boğazına yığmasa ağrıya dözə bilərdi, ancaq bu dəfə iztirablar sadəcə dözülməz idi və o, təslim olmağa başladığını hiss edəndə ağrı səngimişdi.

Köhnədən olmuş bir hadisəni xatırladı: artilleriya zabiti Uilyamson gecə vaxtı tikanlı məftil maneəsini keçdiyi anda almanların gözətçi postundan atılan əl qumbarası onu yaralamışdı və o da səsini başına atıb var gücüylə çığırır, yalvarırdı ki, onu güllələsinlər. Gonbul və ədabaz olsa da, Uilyamson çox cəsur adam idi və yaxşı zabit sayılırdı. Amma onda, gecə vaxtı eləcə yaralı halda proyektorun

işığına düşmüşdü və bayıra tökülən içalatı tikanlı məftildən sallanıb qalmışdı, onu məftildən çıxaran adam da bıçaqla onları diri-diri kəsməli olmuşdu. “Güllələ məni, Harri, inandıqlarının xatirinə, güllələ məni”. Bir dəfə söhbət ondan düşmüşdü ki, guya Tanrı həzrətləri insana yalnız çəkə biləcəyi qədər yük göndərir və kimsə belə bir mülahizəni təsdiqləməyə çalışmışdı ki, guya bəlli bir anda ağrı insanı öldürür. Ancaq o gecə Uilyamsonun başına gələnlər onun yaddaşına ömürlük həkk olundu. Ağrı Uilyamsonu öldürə bilmədi, o da özü üçün saxladığı morfi həblərinin hamısını ona verdi, di gəl, hətta bir elə həb də Uilyamsona dərhal təsir etmədi.

Ancaq indi onun özüylə baş verənlər əsla qorxulu deyildi və əgər bundan betər olmayacaqdısa, onda narahatçılığa dəyməzdi. Əlbəttə, daha ürəkaçan bir kampaniyada olmaqdan da vaz keçməzdi. Və bir qədər də bu saat yanında görmək istədiyi adamlar barəsində düşündü.

Fikirləşdi ki, yox, hər şeyi çox uzadanda və çox gec eləyəndə gözləməyə dəyməz ki, yanında kimsə qalacaq.

Adamlar getdilər. Qəbul vaxtı başa çatdı və indi sən ev sahibəsi ilə tək qalmısan.

“Bütün başqa şeylər kimi ölmək də məni təngə gətirib”,
– deyə o düşündü və düşündüyünü ucadan dilə gətirdi.

– Təngə gətirib.

– Səni nə təngə gətirib, canım-gözüm?

– Uzun-uzadı elədiyən hər şey.

O, qadına baxdı; stulun söykənəcəyinə yayxanan qadın tonqalla onun arasını kəsmişdi və alovun dilləri incə qırıqlı sifətini işıqlandırır. Gördü ki, qadının yuxusu gəlir. Gərəşən isə indi tonqaldan düşən işıq çevrəsinin lap yaxınlığında zingildəyirdi.

– Mən yazırdım, – o dedi. – Amma bu çox yorucudur.

– Necə bilirsən, səncə yuxulaya biləcəksən?

– Əlbəttə, yuxulayacam. Bəs özün niyə uzanmırsan?

– Səninlə oturmaq istəyirəm.

– Sən nəyə bir şey hiss eləmirsən?

– Yox. Sadəcə, yatmaq istəyirəm.

– Mənsə hiss edirəm, – o dedi. Ölümün yenidən çarpayının böyründən keçdiyini elə indicə eşitmişdi. –

Bilirsən, bu vaxtacan itirmədiyim yeganə bir şey qalıbsa, o da marağ hissidir.

– Sən heç nə itirməmişən, – qadın dedi. – Mənim indiyəcən tanıdığım adamlardan sən ən mükəmməlisən.

– Pərvərdigara, anlamaqçün sən qadına necə az şey vermişən! Bu, nədir belə? Sizin intuisiya adlandırdığınız şeydir?

O səbəbdən belə söylədi ki, həmin an ölüm yaxınlaşıb başını çarpayının ayağına qoymuşdu və həniri ona dəyirdi.

– Onu çəpgöz kəllə kimi təsvir etmələrinə baxma, inanma ki, o cürdür. Ona qalsa, onu bir cüt velosipedli polismenə də bənzətmək olar, yaxud o lap quş cildində, ya kaftar kimi burnu sifətinə yapışmış şəkildə də ola bilər.

Ölüm bir az da yaxınlaşdı, amma indi o, boşluqda hansısa yeri tutan nəsə biçimsiz bir şey idi.

– De ki, çıxıb getsin.

Ölüm çıxıb getmədi, bir az da yaxınlaşdı.

– Səndən yaman pis iy gəlir ha, – o dedi, – iy verən zibil.

Ölüm bir az da qabağa gəldi və indi o daha ölümle danışa bilmirdi; onun danışa bilmədiyini görəndə ölüm lap irəli yeridi, o da cəhd elədi ki, ölümü səssizcə qovsun, amma sinəsindən basa-basa ölüm elə hey yuxarı dırmaşırdı və dırmaşa-dırmaşa axırda çıxıb düz sinəsinin üstündə oturdu, özü də onu nə tərپənməyə qoydu, nə ağzını açıb danışmağa; həmin anda o, qadının səsini eşitdi:

– Bvana yuxuladı. Çarpayını qaldırın, sonra da aparın içəri, amma ehtiyatla.

O deyə bilmədi ki, ölümü qovsunlar; ölüm də bütün ağırlığını onun üstünə salıb nəfəs almasına imkan vermədi. Və gədələr çarpayını qaldıranda birdən hər şey keçib getdi, sinəsinin üstündəki ağırlıq da qəfildən yoxa çıxdı.

Səhər açılmışdı, çoxdan, lap çoxdan açılmışdı və o, təyyarənin uğultusunu eşidirdi. Təyyarə əvvəl göy üzündə nöqtə kimi görsəndi, sonra geniş dövrə vurdu, gədələr də dərhal onun pişvazına cumdular, bir topa çirpının üstünə kerosin əndərib yandırdılar, üstündən də ot tökdülər; hamar meydançanın hər iki başında iri tonqal qalandı, səhər küləyi

tonqalın tüstüsünü düşərgəyə tərəf qovub apardı; təyyarə havada daha iki dövrə vurub başıaşağı yerə şığıdı, sonra təzədən düzəlib rahat şəkildə meydançaya endi. Və budur, onun köhnə dostu Komton – əynində biçimsiz şalvar və tvid pencək, başında qəhvəyi rəngli fətr şlyapa – çadırlara tərəf yeridi.

– Nolub sənə, dost? – Komton çatıb soruşdu.

– Ayağımdır, – o dedi. – Yemək yeyəcəksiniz?

– Yox, sağ ol. Çay içərim. Mən Kəpənəklə gəlmişəm. Məmsaibi götürə bilməyəcəyik. Tək bircə nəfərə yer var. Sizin yük maşınıınız artıq yoldadır.

Ellen Komtonu kənara çəkib onunla nəsə danışdı; bu söhbətdən sonra Komton bir az da hərəkətə gəldi.

– Biz indi hər şeyi yerbəyer edərik, mən Məmsaibin ardınca qayıdaram. Hə, tələsmək lazımdır. Ola bilsin, Anşuda hələ benzinçün də enməli olduq.

– Bəs çay?

– Çox da meylim çəkmir.

Gədələr çarpayını qaldırdılar, əvvəl yaşıl çadırların böyründən, sonra qayalığın, otu yanıb qurtardığından

küləkdə tüstüsüz közərən dərədəki tonqalların yanından ötüb balaca təyyarəyə yaxınlaşdılar. Onu içəri salmaq asan olmasa da, axırda güc-bəla ilə yerləşdirə bildilər; yerləşəndən sonra Harri kürəyini dəri kresloya söykədi, ayağını isə qaldırıb qarşıdakı kresloya – Komtonun yerinə qoydular. Komton mühərriki işə salıb kabinəyə keçdi. Ellənə və gədələrə əl elədi, mühərrikin səsi qulaqların öyrəşdiyi tanış uğultuya çevrilən kimi təyyarə qaban çuxurlarını adlayıb yerindəcə dövrə vurdu və tonqalların arasındakı meydançada yerə son dəfə təkan verib havaya qalxdı.

Harri aşağıdakıların onların ardınca necə əl eləməsini gördü; təpənin yanındakı çadırlar da, ağaclar da, kolluqlar da indi yerlə tən görünür, dərə getdikcə genişlənir, qurumuş naxır bulağına aparan heyvan ayaqlarının saldıği cığırlar isə sap kimi uzanırdı; orada heç zaman görmədiyi bir nohur da vardı. Yuxarıdan baxanda yalnız girdə kürəkləri gözə çarpan zəbrilər və yekə başları nataraz ləkəyə oxşayan antiloplar zəncirvari şəkildə, eynən açılmış barmaqlar sayığı dərə boyunca səpələnib dağa dırmaşmış kimi görünürdülər. Təyyarənin kölgəsi onları haqlayanda səksənib hərəsi bir

tərəfə sıçradı; indi onlar lap xırdalaşmış gözdən itirdilər, daha çaparaq qaçmaları da sezilmirdi və dərə ta üfüqəcən sarımtıl-boz rəngə çalırdı. Düz gözünün qənşərində isə Komtonun tvid pencəyi və fətr şlyapası vardı. Sonra onlar antilopların cığırla yuxarı dırmaşdıqları dağətəyinin, az sonra yaşıl meşələrin və başdan-başa bambuk pöhrəliyi ilə örtülmüş yamacın dərinliyindən yüksələn dağ silsiləsinin, sonra yenə də sanki dağın dərə-təpələri ilə birlikdə yonulub hamarlanmış sıx, keçilməz meşələrin və nəhayət, dağ aşırımının üzərindən uçdular. Aşırımı adlayandan sonra üzəaşağı gedirlər, yenə bürkü içindəki bənövşəyi-boz dərə görsənir, kəskin hava dalğasından təyyarə bərk çalxalanır, silkələnir və Komti geri qanrılıb baxır ki, görsün dostu uçuşu necə keçirir. Qarşıda isə yenə dağlar qaralırdı.

Və onda Aruşuya istiqamət götürmək əvəzinə onlar sola buruldular, yəqin Komti yanacağı bəs edəcəyini hesablamışdı; bu vaxt o, aşağı boylanıb haradan peyda olduğu bilinməyən ilk qar çovğununa bənzər çəhrayı bulud topasının yerdən bir az yuxarıda, havada uçuşduğunu gördü və bunun cənubdan qoşun çəkib gələn çəyirtkə sürüsü

olduğunu ənkərdi. Sonra təyyarə yuxarı millənib, deyəsən gündoğana tərəf istiqamət götürdü və qəfildən araya zülmət qaranlıq çökdü, – şələlə içindən keçirmiş kimi, qapqara buludların arasına, dəhşətli leysana düşdülər, yağmurdan çıxanda isə Komti başını geri çevirib gülümsədi, əlini uzatdı və orada, irəlidə Harri göz önünə pərdə çəkərək bütün dünyanı görünməz edən, günəşin şəfəqləri altında bəyazlığı göz deşən ağlasığmaz dərəcədə parlaq, başı göylərə dirənmiş kvadratşəkilli nəhəng Kilimancaro zirvəsini gördü. Və onda başa düşdü ki, bu yer elə onun üz tutub getdiyi həmin yerdir.

Elə məhz həmin anda goreşən qaranlıqda ulamağın kəsib adam səsinə, hönkürtüyə oxşayan nəsə qəribə səslər çıxartmağa başladı. Qadın bu səsləri eşidib yataqda narahat halda qurcalanmağa başladı, amma ayılmadı. Yuxuda o, Lonq-Aylenddəki evi görürdü və guya həmin axşam qızının cəmiyyətə ilk çıxışının ərəfəsi idi. Nəyə görəsə atası da buradaydı və ona bərk acıqlıydı. Sonra kaftar elə bərkdən uladı ki, qadın bu səsə yuxudan ayıldı və harada olduğunu dərhal anlaya bilmədiyindən əməlli-başlı qorxuya düşdü.

Tez cib fənərini götürüb Harri yuxuda olarkən gətirib qoyduqları ikinci çarpayını işıqlandırdı və Harrini orada, mığmığalardan qorunmaqçün üstünə tor çəkilməmiş çarpayıda uzanmış gördü, amma nəyə görə o, bayıra çıxartdığı ayağını çarpayıdan aşağı sallamışdı; sargı açılıb düşdüyündən qadın ayağa baxmağa ürək eləmədi.

– Molo, – qadın çağırdı, – Molo, Molo! – Sonra çığırdı: – Harri, Harri! – Sonra lap bərkdən qışqırdı: – Harri! Harri, allah xatirinə!

Cavab gəlmədi və qadın onun nəfəsini eşitmədi.

Çadırın divarları arxasında gərəşən qadını yuxudan oyatdığı bayaqkı əcaib səsləri çıxarırdı, amma ürəyi bərk-bərk döyündüyündən qadın həmin səsləri eşitmirdi.